

Μνήμων

Τόμ. 39 (2022)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ



ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΡΒΑΝΙΘΗ, Σπαθιά και άλλα όπλα: Στοιχεία για τον αφοπλισμό των μη Μουσουλμάνων στα χάνια της Κωνσταντινούπολης, Μάρτιος – Απρίλιος 1821 ● ΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825) ● ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΓΙΑΣ, Σπογγαλευτικές συντροφίες και επιχειρήσεις στην Ύδρα στα τέλη της Επανάστασης και τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου (1830-1840) ● ΣΩΤΗΡΟΔΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία της αποκατάστασης των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1906) ● ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΥΡΡΙΗ, Η ώρα της ανταλλαγής: Οι ανταλλάξιμοι Μουσουλμάνοι στον τοπικό Τύπο: Οι περιπτώσεις της Κρήτης και της Μακεδονίας ● ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΕΛΙΟΥ, Από τη Βιθνία στην Ελλάδα: Πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής στον τόπο προέλευσης και εγκατάστασης μέσα από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ ● ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ, Ο «τεκμηριωτικός» φακός της αιωνιότητας του αίματος: Οι φωτογραφικοί «απαρράλληλοι» της Nelly's και η εποχή τους ● ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Τα τοπικά οικονομικά δίκτυα των Ομάδων Ενδύλων Καταθιακομένων Αγρονιστών (ΟΕΚΑ) ως πρώιμο στάδιο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΔΗ – ΝΑΤΑΛΙΑ ΣΤΟΥΡΜΑ, Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα της Κατοχής (1941-1944/45): Μια ιστοριογραφική προσέγγιση της πληθυσμιακής κινητικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΛΕΩΝΙΑΣ ΜΟΙΡΑΣ, Δύο οθωμανικά τεκμήρια για τον Ρήγα ● ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, «Μια πιστή εικόνα της Ελλάδας»: Από το ημερολόγιο του ιρλανδού φιλέλληνα James Emerson (1825) ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ, Οι ενθυμήσεις του Μαρμερηνού Λαμπρινού Κ. Δημαρχόπουλου, 1821-1866 ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Μερικές σκέψεις για τη ζωή, το επιστημονικό έργο και την ποικίλη δράση του Αντωνίου Σενάλα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια δεύτερη αποτίμηση: Χάρης Αθανασιάδης, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Σίμος Μπούζικης, Μεγάλης Σωτηρόπουλος, Άννα Αθανασούλη, Παναγιώτης Στάθης ως Ευθύμιος Μαχαίρας, Βασιλική Θεοδώρα, Νικόλαος Αβανός, Κατερίνα Γαρίδα, Δημήτρης Γαργής, Ζωή Καζάκου

39

ΑΘΗΝΑ 2022

ΔΥΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

ΛΕΩΝΙΑΣ ΜΟΙΡΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.37415](https://doi.org/10.12681/mnimon.37415)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΟΙΡΑΣ Λ. (2024). ΔΥΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ. *Μνήμων*, 39, 257–275.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.37415>

Σημειώματα και μαρτυρίες

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΙΡΑΣ

ΔΥΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Ι. Η ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΝΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΤΕΚΜΗΡΙΟ

Η προσωπικότητα, η πολιτική δράση, το συγγραφικό έργο και η απήχηση των ιδεών του Ρήγα έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολυάριθμων μελετών ελλήνων και ξένων ιστορικών. Οι συγγραφείς τους, δίνοντας έμφαση σε διαφορετικές πτυχές των ιδεολογικοπολιτικών οραμάτων του Ρήγα, άλλοτε τον παρουσιάζουν ως «πρωτομάρτυρα του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας»¹ και άλλοτε ως «οραματιστή της Βαλκανικής Συνομοσπονδίας»,² ανάλογα με την ιδεολογική τους συγκρότηση και προσανατολισμό. Ωστόσο, κανένας από τους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τον Ρήγα δεν αμφισβητεί την προσήλωση του θεσσαλού διανοούμενου και επαναστάτη στις ιδέες του ριζοσπαστικού συνταγματισμού, της ισοπολιτείας, της κοινωνικής απελευθέρωσης και της συνεργασίας των λαών. Για τη συγγραφή των μελετών και των πορισμάτων που εμπεριέχονται σε αυτές, έχουν αξιοποιηθεί τόσο τα έργα του ίδιου του Ρήγα όσο και αρχειακό υλικό που φυλάσσεται στην Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, από τα έργα που ως τώρα έχουν γραφτεί για τον Ρήγα, απουσιάζουν εντελώς οι οθωμανικές πηγές.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ένα τεκμήριο που εντόπισα στα οθωμανικά αρχεία στην Κωνσταντινούπολη σχετικά με τη σύλληψη του Ρήγα: πρόκειται για μια αναφορά που έστειλε στην Υψηλή Πύλη ο πρεσβευτής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βιέννη Ιμπραήμ Αφίφ εφέντης τον

1. Ενδεικτικά βλ. Christopher M. Woodhouse, *Rhigas Velestinlis. The protomartyr of the Greek Revolution*, Λίμνη Ευβοίας, Denise Harvey, 1995· Elizabeth M. Edmonds, *Rhigas Pheraios, the protomartyr of Greek Independence. A Biographical Sketch*, Λονδίνο 1890.

2. Ενδεικτικά βλ. Γιάνης Κορδάτος, *Ρήγας Φεραίος και Βαλκανική Ομοσπονδία*, Αθήνα, Συλλογή, 2008· Ιωάννης Παπαδριανός, *Η Ελληνική Παλιγγενεσία του 1821 και η βαλκανική της διάσταση*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 1996.

Φεβρουάριο του 1798, λίγο μετά από τη σύλληψη του Ρήγα και των συντρόφων του.³

Στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν η Ευρώπη βίωνε τους βίαιους κλυδωνισμούς που προκάλεσαν οι συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης, οι Οθωμανοί παρακολουθούσαν τις εξελίξεις με σκεπτικισμό, επειδή ανησυχούσαν ότι η διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης θα τροφοδοτούσε αναταραχές στην επικράτειά τους. Στην οθωμανική μετάφραση ενός υπομνήματος που κατέθεσε στην Υψηλή Πύλη ο πρεσβευτής της Πρωσίας στην Κωνσταντινούπολη το 1792 αναφέρεται ότι:

Απατηλή σκέψη των Ιακωβίνων που έχουν εμφανιστεί πρόσφατα στη Γαλλία, είναι να καταργήσουν την απόλυτη μοναρχία [hükümet-i müstakille] και να αφήσουν τις υποθέσεις της διακυβέρνησης στον απλό λαό. [Οι Ιακωβίνοι] θεωρούν όλους τους μονάρχες τύραννους [cebbâr] και έχουν στόχο να τους δολοφονήσουν.⁴

Στην πολιτειακή φιλοσοφία των Οθωμανών κεντρική θέση κατείχε η άποψη ότι το θεμέλιο για τη διατήρηση της τάξης κάθε κράτους βρίσκεται στον Ιερό Νόμο, στη θρησκεία και στο δόγμα. Οι υπήκοοι θεωρούνταν εκ προοιμίου ήσυχoi και καλοπροαίρετοι, αλλά υπήρχε κίνδυνος να επηρεαστούν από κάποια ταραχοποιά στοιχεία⁵ και γι' αυτόν τον λόγο οφείλουν να υπακούουν στον μονάρχη, από τη στιγμή που ο Αλλάχ τον έχει εξουσιοδοτήσει, μέσω του Προφήτη, να εφαρμόζει τον λόγο και τις διδαχές Του.⁶ Ο αντικληρικαλισμός των Ιακωβίνων συνιστούσε άμεση

3. Πρώην Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας στην Κωνσταντινούπολη (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) και νυν Κρατικά Αρχεία της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri), Οθωμανικό Αρχείο (στο εξής: BOA), με τον ταξινομικό αριθμό Hatt-ı Hümayun (στο εξής: HAT) 1469/24-1, ημερομηνία Εγγράφου 6 Ραμαζάν 1212 (22 Φεβρουαρίου 1798). Το ίδιο έγγραφο έχει εντοπίσει και χρησιμοποιήσει ο Karabiçak στη διδακτορική του διατριβή: Yusuf Z. Karabiçak, *Local Patriots and Ecumenical Ottomans: The Orthodox Patriarchate of Istanbul in the Ottoman Configuration of Power*, αδημ. διδακτορική διατριβή, McGill University, Μόντρεαλ 2020, σ. XLVII και 221-223, διαθέσιμη στην ιστοσελίδα <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/tr1722798> (τελευταία επίσκεψη 25.11.2022). Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται όλο το περιεχόμενο του εγγράφου σε δική μου μετάφραση.

4. Y. Karabiçak, *ό.π.*, σ. 194.

5. Maurus Reinkowski, «The State's Security and the Subject's Prosperity: Notions of Order in Ottoman Bureaucratic Correspondence (19th Century)», Hasan T. Karateke, Maurus Reinkowski (επιμ.) *Legitimizing the Order, The Ottoman Rhetoric of State Power*, Λέιντεν – Βοστώνη, Brill, 2005, σ. 200.

6. A. Taha İmamoğlu, Veli Karataş, «İrade-i Seniyyeyi Hadislerle Destekle-

απειλή για την πολιτική εξουσία του σουλτάνου, επειδή «η διάβρωση της μεταφυσικής δικαιολόγησης της εξουσίας του μπορούσε να οδηγήσει στην κατάλυση του υπερβατικού δεσμού που ένωνε, μέσω της θρησκείας, τους υπηκόους με τον μονάρχη»,⁷ στερώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη «θεική» νομιμοποίησή του.

Οι ανησυχίες των αξιωματούχων της Πύλης εντάθηκαν έπειτα από την υπογραφή της Συνθήκης του Κάμπο Φόρμιο, στις 17 Οκτωβρίου 1797, η οποία προκάλεσε την κατάλυση της Δημοκρατίας της Βενετίας και την παραχώρηση των Επτανήσων και τμημάτων των παρακείμενων ακτών της Ηπείρου στη Γαλλία. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία πλέον γειτνίαζε με τη Γαλλία και το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δυναμικότερη διείσδυση των επαναστατικών ιδεών, υπονόμειε ακόμα περισσότερο τις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Λίγο μετά από την υπογραφή της Συνθήκης του Κάμπο Φόρμιο, ο αρχιγραμματέας της Πύλης και επικεφαλής των εξωτερικών υποθέσεων Αχμέτ Ατίφ εφέντης, αξιολογώντας τη νέα πολιτική κατάσταση, σε υπόμνημα που συνέταξε προς το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο, υποστήριξε ότι:

Τα νησιά που κατείχε η Βενετία και οι πόλεις Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα και Βόνιτσα που βρίσκονται στην ξηρά, έχουν περάσει στα χέρια της Γαλλίας. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι [οι Ιακωβίνοι] θα προκαλέσουν αποστασία, παρασύροντας τους ραγιαδες με το πρόσχημα της ελευθερίας και κάνοντας λόγο για την πολιτική διοίκηση της αρχαίας Ελλάδας.⁸

Όταν άρχισαν να καταφθάνουν στην Κωνσταντινούπολη αναφορές σχετικά με τις στρατιωτικές προετοιμασίες της Γαλλίας για την επικείμενη εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο και στη Συρία, οι Οθωμανοί ήταν πεπεισμένοι ότι σκοπός της Γαλλίας ήταν να διαδώσει τη συνωμο-

mek: II. Mahmud Dönemi Şeyhülislamlarından Yasincizade Abdülvehhab Efendi ve Khulasatu'l-Burhan fi İtaati's-Sultan adlı Risale) [«Υποστηρίζοντας τα αυτοκρατορικά διατάγματα με χαντίθ: Ο σείχουλισλάμης Γιασιντζί Ζαντέ Αμπντούλ Βαχάμπ εφέντης κατά την περίοδο του Μαχμούτ Β' και το δοκίμιό του με τίτλο "Επισκόπηση της κρίσης και υπακοή στον σουλτάνο"»], *Artuklu Akademi Dergisi* 3/1 (2016), σ. 21.

7. Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, *Η Γαλλική Επανάσταση στην τουρκοκρατούμενη ελληνική κοινωνία. Αντιδράσεις στα 1798*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1989, σ. 31-32.

8. Kahraman Şakul, «Adriyatik'te Yakobinler: Mehmet Şakir Efendi'nin takrir-güne Tahriri» [«Οι Ιακωβίνοι στην Αδριατική: Η αναφορά του Μεχμέτ Σακίρ εφέντη»], *Kebikeç* 33 (2012), σ. 234.

σία και τις ταραχές σε κάθε γωνιά της Ευρώπης.⁹ Υπό αυτές τις συνθήκες οι Οθωμανοί ενεργοποίησαν ένα ευρύ δίκτυο κατασκοπών και αξιολογήσαν τις διπλωματικές επαφές των πρεσβευτών τους σε διάφορες πρωτεύουσες ευρωπαϊκών κρατών, προκειμένου να ενημερωθούν για αυτές τις «συνωμοτικές κινήσεις» των (χριστιανών) υπηκόων τους και να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για την ανάσχεση των δραστηριοτήτων τους. Ένα από τα σωζόμενα τεκμήρια αφορά στη σύλληψη του Ρήγα και των συντρόφων του. Επρόκειτο ουσιαστικά για την αναφορά που υπέβαλε στους ανωτέρους του στην Υψηλή Πύλη ο πρεσβευτής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βιέννη Ιμπραήμ Αφίφ εφέντης τον Φεβρουάριο του 1798, μετά από σχετική επικοινωνία με τις αυστριακές Αρχές. Στο έγγραφο καταγράφονται τα ακόλουθα:

Έχει γνωστοποιηθεί [σε προηγούμενη αναφορά] ότι ορισμένοι υπήκοοι του Υψηλού Κράτους, οι οποίοι διαμένουν στη Βιέννη, με τη δικαιολογία ότι ταξιδεύουν και ασκούν εμπορικές δραστηριότητες, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν, επειδή δημοσίευσαν ένα μανιφέστο με διαβολικές σκέψεις, το οποίο σκόπευαν να στείλουν στις περιοχές της Καλά Προστατευόμενης Επικράτειας του Οίκου του Οσμάν, με σκοπό να παρασύρουν τους ραγιάδες σε μία απατηλή συνωμοσία [zu'm-i fasidlerince]. Ορισμένοι από τους υπηκόους αυτούς συνελήφθησαν στη Βιέννη και άλλοι στην Τεργέστη και στη Βουδαπέστη. Ο καταραμένος χαρτογράφος Ρήγας, ενώ είχε συλληφθεί και τον επιβίβαζαν σε άμαξα για να σταλεί στη Βιέννη, αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει με τον σουγιά που είχε μαζί του, χτυπώντας τον εαυτό του σε αρκετά σημεία, με συνέπεια να τραυματιστεί. Επειδή η μεταφορά του δεν ήταν δυνατή υπ' αυτές τις συνθήκες, μεταφέρθηκε σε ένα χωριό που βρισκόταν στην περιοχή. Εκεί χειρουργήθηκε και, αφού ανάρρωσε, κλείστηκε σε ένα κελί στις φυλακές της Βιέννης. [Οι αξιωματούχοι των Αψβούργων] μας ενημέρωσαν ότι η ανάκριση θα ολοκληρωθεί, αφού καταγραφούν οι μαρτυρίες των άπιστων που βρίσκονταν στη συνοδεία αυτού του καταραμένου [του Ρήγα]. Ο καγκελάριος της Αυστρίας [baş vekilî] βαρόνος φον Τούγκουτ μας πληροφόρησε επίσημα μέσω του διερμηνέα του ότι ο ίδιος είχε ενημερωθεί πως οι [παραπάνω] άπιστοι τύπωναν φυλλάδια στη Λειψία, τα οποία επρόκειτο να σταλούν και να διανεμηθούν στην Καλά Προστατευόμενη Επικράτεια του Οίκου του Οσμάν. Τα φυλλάδια αυτά είχαν σταλεί στη Μολδαβία

9. BOA, HAT, 242/13574, ημερομηνία Εγίρας 1 Μουχαρρέμ 1213 (10 Ιουλίου 1798).

και στη Βοσνία και παρακινούσαν τους ραγιάδες σε απατηλή συνωμοσία με στόχο την επίτευξη της ελευθερίας [*serbestiyigete tergib ve tahrik*], ενώ δινόταν η υπόσχεση ότι οι επικεφαλής της Δημοκρατίας της Γαλλίας δήθεν είχαν δώσει τη συναίνεσή τους [*Franca cumhuru müdiraninin rizalari olmak*] και επρόκειτο να συνδράμουν την υπόθεση των ραγιάδων, εφόσον αυτό ήταν αναγκαίο, επειδή διατηρούσαν υπό την κατοχή τους τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά. Συνέταξα την παρούσα αναφορά, προκειμένου να γίνουν γνωστά τα γεγονότα. Αμέσως ενημέρωσα τον βαλή της Βοσνίας Μουσταφά πασά και τον βοεβόδα της Μολδαβίας, ώστε να ενημερωθούν για όλα αυτά. Επίσης, ανέφερα στον καγκελάριο της Αυστρίας όσα συμβαίνουν στη Λειψία και ζήτησα τη σύλληψη [όσων τυπώνουν αυτού του είδους τα φυλλάδια] και τη μεταφορά τους στη Βιέννη, προσθέτοντας ότι περιμένουμε από τον αυτοκράτορα να καταβάλει μεγαλύτερες προσπάθειες και να εκμεταλλευτεί την επιρροή του ως επικεφαλής της χώρας. Στην έκκληση αυτή [ο καγκελάριος] είπε ότι ενημερώθηκε εκ των υστέρων για το ζήτημα και υποστήριξε ότι ο αυτοκράτορας έχει περιορισμένο δικαίωμα επέμβασης σε ξένες υποθέσεις. Από την πλευρά μου απάντησα μέσω του διερμηνέα ότι η περιορισμένη δικαιοδοσία του αυτοκράτορα στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων χωρών και η αδυναμία της σύλληψης αυτών που τυπώνουν τέτοιου είδους φυλλάδια, έχει αρνητικές συνέπειες για το κράτος μας. Ημερομηνία Εγίρας 6 Ραμαζάν 1212 [22 Φεβρουαρίου 1798].

Στην κορυφή και δεξιά από το κυρίως σώμα του κειμένου υπάρχει το σημείωμα του αξιωματούχου που διάβασε την αναφορά, κατά πάσα πιθανότητα του μεγάλου βεζιρή ή του επικεφαλής των εξωτερικών υποθέσεων, όπου σημειώνονται τα εξής:

Έγγραφο που εστάλη από τον Ιμπραήμ Αφίφ εφέντη, ο οποίος υπηρετεί στην Πρεσβεία στη Βιέννη. Ο παραπάνω πρεσβευτής ενημέρωσε τον βαλή της Βοσνίας και τους βοεβόδες της Βλαχίας και της Μολδαβίας σχετικά με την ύπαρξη αυτών των φυλλαδίων και τους συμβούλεψε να καίνε όσα έγγραφα αυτού του είδους πέφτουν στα χέρια τους. Επίσης, τα κείμενα / έγγραφα [*Kudüs Patriki tarafından neşr olunacak kağadlar*] που θα τυπώσει ο πατριάρχης Ιεροσολύμων κατόπιν αυτοκρατορικής εντολής, περιέχουν διάφορες συμβουλές· είναι έτοιμα να εκδοθούν και να διανεμηθούν σε κάποιες περιοχές. Έχει δοθεί εντολή στον παραπάνω πρεσβευτή να ζητήσει από τους Αυστριακούς την έκδοση των συλληφθέντων, επειδή αυτοί είναι υπήκοοι του Υψηλού μας Κράτους. Οι διαταγές

αυτές έχουν δοθεί και προηγουμένως, και αυτή τη φορά επαναλαμβάνονται. Η τελική διαταγή έχει αφεθεί στην κρίση της Υψηλότητάς σας.¹⁰

Από τις πληροφορίες που εμπεριέχονται στο κείμενο, διαπιστώνουμε ότι ο Αφίφ εφέντης γνωστοποιεί στους αξιωματούχους της Πύλης τη σύλληψη του Ρήγα και των συντρόφων του, σύμφωνα με την ενημέρωση που έλαβε από τις αυστριακές Αρχές. Παρά τον πλούσιο όγκο των τεκμηρίων που αφορούν στη σύλληψη και στη διαδικασία ανάκρισης της συνωμοτικής ομάδας του Ρήγα,¹¹ ο οθωμανός πρεσβευτής παρουσιάζει την υπόθεση με περιληπτικό τρόπο, ενώ εκτενέστερα περιγράφεται η απόπειρα αυτοκτονίας του θεσσαλού επαναστάτη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι εκτός από το όνομα του Ρήγα δεν καταγράφονται τα ονόματα των υπόλοιπων συλληφθέντων.

Ο Ρήγας περιγράφεται με την ιδιότητα του χαρτογράφου (*haritaci*). Ως γνωστόν, κατά τη διάρκεια των ετών 1796-1797 ο θεσσαλός επαναστάτης τύπωσε τρεις χάρτες: Τη «Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος», τη «Γενική Χάρτα της Μολδαβίας» και τη «Νέα Χάρτα της Βλαχίας». Ειδικά η Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος, τυπωμένη σε δώδεκα φύλλα, απεικόνιζε ολόκληρη την περιοχή νότια του Δούναβη, μαζί με τα νησιά του Αιγαίου και τμήμα των μικρασιατικών παραλίων, και αποτελούσε ένα γεωγραφικό πανόραμα του αρχαίου, του μεσαιωνικού και του νέου ελληνισμού. Ο χάρτης αυτός ήταν εμπλουτισμένος με αλληγορικές παραστάσεις και σύμβολα, τα οποία μετέφεραν με εύληπτο τρόπο το επαναστατικό μήνυμα της βίαιης κατάλυσης της οθωμανικής κυριαρχίας.¹² Είναι πολύ πιθανό οι χάρτες αυτοί, και ιδιαίτερα το πρώτο φύλλο της «Μεγάλης Χάρτας της Ελλάδος», το οποίο, μεταξύ άλλων, περιείχε μια επιπεδογραφία της Κωνσταντινούπολης και

10. BOA, HAT 242/13574, ημερομηνία Εγίρας 1 Μουχαρρέμ 1213 (10 Ιουλίου 1798).

11. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Όλγα Κατσιαρδή, «Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεία από τα αρχεία της Τεργέστης», *Μνήμων* 7 (1979), σ. 150-174. *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων, εκ των εν Βιέννη αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα υπό Αιμιλίου Λεγρόντ, μετά μεταφράσεως ελληνικής του Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, φωτοαναστατική ανατύπωση, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996 (εκ του Τυπογραφείου των Αδελφών Περρή, Αθήνα 1891).*

12. Για τον σχολιασμό των χαρτών και την ανάλυση των συμβόλων βλ. Γεώργιος Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 14 (1960), σ. 231-312· Αντώνης Λιάκος, «Ο Ηρακλής, οι Αμαζόνες και οι “τραγανιστές βουκίτσες”. Αναπαραστάσεις του φύλλου και της εξουσίας στο έργο του Ρήγα», *Μνήμων* 23 (2001), σ. 99-112· Λουκία Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων και το “ρόπαλο του Ηρακλέως” του Ρήγα», *Ερανιστής* 21 (1997), σ. 129-142.

μια πανοραμική άποψη των Στενών του Βοσπόρου, να είχαν θορυβήσει τις οθωμανικές Αρχές θεωρώντας ότι στόχος της «συνωμοσίας» ήταν η ίδια η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας.

Η βασική κατηγορία που προσάπτεται στον Ρήγα και στον κύκλο του, είναι ότι δημοσίευσαν «ένα μανιφέστο με διαβολικές σκέψεις», το οποίο σκόπευαν να διανέμουν σε περιοχές της Αυτοκρατορίας, ώστε να παρασύρουν τους ραγιάδες σε «απατηλή συνωμοσία» με στόχο την απόκτηση της ελευθερίας. Στο υπόμνημα δεν υπάρχει καμία αναφορά στα υπόλοιπα έργα του Ρήγα. Το μανιφέστο για το οποίο κάνει λόγο ο οθωμανός αξιωματούχος, δεν μπορεί να είναι άλλο από τη «Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομογδανιάς». Το φυλλάδιο περιλάμβανε την επαναστατική προκήρυξη του Ρήγα, τη διακήρυξη των «Δικαιών του Ανθρώπου», το σχέδιο πολιτεύματος για την «Ελληνική Δημοκρατία» και τον Θούριο.¹³ Ο Αφίφ εφέντης δεν επεξεργάζεται τις νεωτερικές έννοιες και τα χαρακτηριστικά της κρατικής διακυβέρνησης που αναδύονται μέσα από το κείμενο του μανιφέστου, και αναφέρεται απλά στην έννοια ελευθερία (*serbestiyet*).¹⁴ Τον όρο αυτόν οι Οθωμανοί τον αντιλαμβάνονταν ως απειλή για την ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας, επειδή ταυτιζόταν με τη διατύπωση αιτημάτων σχετικά με την παροχή διοικητικών προνομίων ή ακόμα και τη συλλογική ανεξαρτησία από την εξουσία του σουλτάνου.¹⁵

Την ίδια περίοδο οι οθωμανικές Αρχές λάμβαναν αναφορές, σύμφωνα με τις οποίες στην Πελοπόννησο είχαν αρχίσει να εκφωνούνται από γάλλους κατασκόπους και διάφορους επαναστάτες λόγοι περί ισότητας και ελευθερίας, και να δίνονται υποσχέσεις σχετικά με την αποκατάσταση της αρχαίας δόξας και της ελευθερίας που απολάμβανε η (αρχαία) Ελλάδα.¹⁶ Το ενδεχόμενο μετάδοσης αυτών των «επιζήμιων» για τους Οθωμανούς ιδεών στον Μοριά αλλά ίσως και το περιεχόμενο του «Συντάγματος» του Ρήγα, στο οποίο υιοθετούνταν τα πολιτικά και κοινωνικά ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης, εμπνευσμένα από το ιακωβινικό Σύνταγμα του 1793,

13. Για το περιεχόμενο του επαναστατικού μανιφέστου του Ρήγα βλ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, *Μελέτες για τον Ρήγα Βελεστινλή. 30 χρόνια (1990-2020)*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, σ. 285-314.

14. Την ίδια παρατήρηση επισημαίνει και ο Y. Karabıçak, *ό.π.*, σ. 222.

15. Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Στάνφορντ, Stanford University Press, 2016, σ. 120.

16. Bernard Lewis, «The Impact of the French Revolution on Turkey. Some notes on the Transmission of Ideas», *Journal of World History, School of Oriental and African Studies* 1 (1953), σ. 120.

οδήγησε τον οθωμανό διπλωμάτη στο να επισημάνει την πιθανότητα της γαλλικής ανάμειξης σε περίπτωση «ανταρσίας» των υπηκόων του.

Προκειμένου να προληφθεί ο κίνδυνος της εμφάνισης ταραχών στην Αυτοκρατορία, ο οθωμανός διπλωμάτης ζήτησε από τον διοικητή της Βοσνίας, Μουσταφά πασά, τον οσποδάρο της Μολδαβίας (Αλέξανδρο Καλλιμάχη) και –σύμφωνα με το σημείωμα του αξιωματούχου που διάβασε την αναφορά– τον οσποδάρο της Βλαχίας (Κωνσταντίνο Χαντζερή) να είναι προσεκτικοί και να καταστρέφουν όποιο επαναστατικό υλικό θα έπεφτε στα χέρια τους. Στους πρίγκιπες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών και ιδιαίτερα στον Κωνσταντίνο Χαντζερή της Βλαχίας είχαν απευθυνθεί και οι αυστριακές Αρχές σημειώνοντας ότι πρέπει να βρίσκεται σε επιφυλακή, επειδή «ή ἐπ' ἑσχάτων ἐν Βιέννῃ ἀνακαλυφθεῖσα συνωμοσία τῶν Ἑλλήνων [εἶναι] δυνατὸν νὰ ἔῃ διακλαδώσει μέχρι Βλαχίας».¹⁷ Ο Karabiçak μας πληροφορεῖ ότι ο μεγάλος βεζίρης Ιζζέτ Μεχμέτ πασάς είχε ζητήσει από τον Κωνσταντίνο Χαντζερή να καταστρέφει τα φυλλάδια τα οποία «τυπώνονταν από υπηκόους του Ὑψηλοῦ Κράτους στην επικράτεια των Αυστριακῶν και αποπλανούσαν τον ἀπλό λαὸ με την ἀπατηλὴ υπόσχεση της ελευθερίας» και να συλλαμβάνει ὅσους εὐθύνονταν για τὴ διακίνηση αὐτῶν των φυλλαδίων.¹⁸ Οι υποψίες αὐτές ἦταν πολὺ λογικὸ να υφίστανται, εἰδικὰ αν λάβουμε ὑπόψη το διάστημα παραμονῆς του Ρήγα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Στην αναφορά του Αφίφ εφέντη συμπεριλαμβάνεται ἡ ἐκκλιση προς τον αυστριακὸ καγκελάριο φον Τούγκουτ να μεριμνά και να συλλαμβάνει ὅσους τύπωναν επαναστατικὰ φυλλάδια στη Λειψία και τα μετέφεραν στη Βιέννη. Οι αυστριακές Αρχές είχαν «ασφαλεῖς εἰδήσεις» ὅτι:

[...] ἐκτυποῦσι [...] οἱ Ἑλληνες ἐν Λειψίᾳ εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας ἀντιτύπων ἐντυπὰ τινα, δι' ὧν πειρῶνται νὰ πείσωσι τοὺς ἐν τῇ τουρκικῇ χώρᾳ οἰκοῦντας ὁμοεθνεῖς των νὰποτινάξωσι τὸν ζυγὸν τῆς τουρκικῆς διοικήσεως καὶ νὰ ὀρθῶσι καθ' ὀλοκληρίαν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, ἥτις μέλλει νὰ παρὰσχη εἰς αὐτοὺς ὑποστήριξιν διὰ τῶν ἀπὸ τῶν Βενετῶν ληφθεῖσῶν (Ἰονίων) νήσων [...].¹⁹

Οι πληροφορίες αὐτές των αυστριακῶν Αρχῶν είχαν συγκεντρωθεῖ ἔπειτα ἀπὸ αστυνομικὲς ἐρευνες και ανακρίσεις, στο πλαίσιο των οποίων διαπίστωσαν ὅτι ἔλληνες φοιτητές που σπούδαζαν στη Χάλλη και στη Λειψία, ἐπέστρεφαν στη Βιέννη φέρνοντας μαζί τους «τις αρχές του γαλλικοῦ

17. *Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, ὁ.π., σ. 45.

18. Y. Karabiçak, ὁ.π., σ. 222, υποσ. 976.

19. *Ανέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, ὁ.π., σ. 41.

συστήματος για ελευθερία και ισότητα).²⁰ Ο οθωμανός διπλωμάτης αιτήθηκε την εντατικοποίηση των προσπαθειών για τον έλεγχο της διακίνησης των επαναστατικών φυλλαδίων ζητώντας όχι μόνο τη σύλληψη όσων διακινούσαν αυτά τα έντυπα στην αυστριακή πρωτεύουσα, αλλά και την παρέμβαση του αψβούργου αυτοκράτορα (Φραγκίσκου Β') για την αναστολή των εκδοτικών δραστηριοτήτων στη Λειψία.²¹ Η απάντηση του φον Τούγκουτ ότι οι δυνατότητες παρέμβασης του αυτοκράτορα στις εσωτερικές υποθέσεις της Σαξονίας ήταν περιορισμένες, ήταν ειλικρινής, εφόσον ο τερματισμός της έκδοσης και διακίνησης επαναστατικών εντύπων ήταν συμβατός τόσο με την απέχθεια του φον Τούγκουτ απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση²² όσο και με τον γενικότερο φόβο των Αυστριακών απέναντι στον γαλλικό επεκτατισμό και στο ενδεχόμενο πρόκλησης πολιτικών/πολιτειακών και κοινωνικών ταραχών στην Αυτοκρατορία τους.²³

Σημαντικές πληροφορίες μας παρέχει το σημείωμα του οθωμανού αξιωματούχου που διάβασε την αναφορά του Αφίφ εφέντη. Στο κείμενο αυτό διατυπώνεται ρητά η εντολή που δόθηκε στον πατριάρχη Ιεροσολύμων Άνθιμο να συντάξει ένα κείμενο, ώστε να νουθετήσει τους ορθόδοξους χριστιανούς υπηκόους και με αυτόν τον τρόπο να αναιρέσει τα «κηρύγματα» των Ιακωβίνων. Το σημείωμα αυτό δεν αφήνει καμία αμφιβολία σχετικά με τον συγγραφέα της («Πατρικής Διδασκαλίας», συμπέρασμα το οποίο παραθέτει και ο Karabıçak και στο οποίο έχει καταλήξει ο Γ. Κόκκωνας με βάση άλλη σύγχρονη πηγή).²⁴

Η ανάγκη να ανασκευαστούν και να αναιρεθούν όλα όσα κήρυτταν οι «άθεοι» Γάλλοι ώθησε τους Οθωμανούς να επιστρατεύσουν την επιρροή που ασκούσε η Ορθόδοξη Εκκλησία στους χριστιανούς της Αυτοκρατορίας. Εξάλλου, οι ριζοσπαστικές ιδέες των Γάλλων, από τις οποίες εμπνεόταν ο Ρήγας, υπονόμειαν όχι μόνο την πολιτική εξουσία του σουλτάνου αλλά και

20. Ο. Κατσιαρδή, *ό.π.*, σ. 154.

21. Το ίδιο αίτημα έθεσε τον Μάιο του 1798 στον αυστριακό πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Ε. Ράτκηλ ο επικεφαλής των εξωτερικών υποθέσεων της Πύλης Αχμέτ Ατίφ εφέντης, βλ. *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, *ό.π.*, σ. 163.

22. Karl A. Roider, *Baron Thugut and Austria's response to the French Revolution*, Πρίνστον, Princeton University Press, 2014, σ. 170-200.

23. Μαρία Παπαθανασίου, «Στη Βιέννη του ύστερου 18ου και του πρώιμου 19ου αιώνα: Μυστικές συναντήσεις, ανατρεπτικές ιδέες, “υπονομευτικές” κινήσεις», Όλγα Κατσιαρδή-Hering (επιμ.), *Οι πόλεις των Φιλικών. Οι αστικές διαδρομές ενός επαναστατικού φαινομένου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2018, σ. 77-98.

24. Γιάννης Κόκκωνας, «Ένας αυτόπτης μάρτυρας στην εκτύπωση της Πατρικής Διδασκαλίας και οι δύο εκδόσεις της το 1798», *Μνήμων* 29 (2008), σ. 70.

το κύρος της ίδιας της Μεγάλης Εκκλησίας. Ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ σε επιστολή που απέστειλε στον μητροπολίτη Σμύρνης Άνθιμο τον Δεκέμβριο του 1798, τον ενημέρωνε ότι «συνέπεσαν εις χείρας ήμῶν ἐν σύνταγμα εις μίαν κόλλαν χαρτί όλόκληρον, μεγάλην εις ἀπλήν φράσιν ῥωμαϊκῆν, ἐπιγραφόμενον (νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ῥούμελης, τῶν μικρῶν ἐν τῇ μεσογείῳ νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας)». ²⁵ Στη συνέχεια ο οικουμενικός πατριάρχης συνιστούσε στον μητροπολίτη Σμύρνης να επαγρυπνεί και να διεξάγει έρευνες σε όλες τις περιοχές που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του και, σε περίπτωση που πέσει στα χέρια του κάποιο αντίγραφο του παραπάνω «συντάγματος», να το κατασχέσει και να το αποστείλει στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να εμποδίσει την ανάγνωσή του από το ποίμνιο, καθότι στο κείμενο αυτό «πλήρες ὑπάρχει σαθρότητος ἐκ τῶν θολερῶν αὐτοῦ ἐνοιῶν», οι οποίες εναντιώνονται στα δόγματα της Ορθοδοξίας. ²⁶

Το ίδιο έτος ο Γρηγόριος Ε΄ έστειλε στους ιεράρχες των Επτανήσων μια εγκύκλιο με παρόμοιο περιεχόμενο. ²⁷ Σύμφωνα με τα οθωμανικά αρχεία, η αποστολή της εγκυκλίου πραγματοποιήθηκε κατόπιν εντολής της Υψηλής Πύλης, ενώ στο ίδιο έγγραφο σημειώνεται ότι διατάχτηκε η πρόσληψη στο οθωμανικό Ναυτικό όσων κατοίκων είχαν καταγωγή από τα υπό γαλλική κατοχή Επτάνησα, αλλά την περίοδο εκείνη διέμεναν στην πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας. ²⁸

Τέλος, όσον αφορά στην αιτία εξουσιοδότησης του πατριάρχη Ιεροσολύμων Ανθίμου να συγγράψει την «Πατρική Διδασκαλία», η οθωμανική πηγή δεν είναι διαφωτιστική. Μπορούμε, ωστόσο, να υποθέσουμε ότι αυτό συνέβη εξαιτίας των διασυνδέσεων και της εμπιστοσύνης που απολάμβανε ο Άνθιμος από τα ανώτατα στελέχη της οθωμανικής διοίκησης. ²⁹ Η σχέση αυτή καθώς και η σύμπλευση συμφερόντων της οθωμανικής εξουσίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία αποτέλεσαν τους κύριους λόγους που οδήγησαν στην ανάθεση της συγγραφής της «Πατρικής Διδασκαλίας» στον πατριάρχη Ιεροσολύμων.

25. Τα κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του ιεροῦ των Ἑλλήνων αγώνος τον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε΄. Καταταχθέντα μεν, διορθωθέντα και υπομνηματισθέντα υπό του καθηγητοῦ Γ. Γ. Παπαδοπούλου, επιμελητοῦ του Ἑλληνικοῦ εκπαιδευτηρίου· συλλεγέντα δε και εκδοθέντα υπό Γ. Π. Αγγελοπούλου, ἰάδρχου, τ. Β΄, Παρά τω Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ, Ἀθήνα 1866, σ. 498.

26. Στο ίδιο, σ. 498-499.

27. Δ. Γ. Αποστολόπουλος, ό.π., σ. 34.

28. BOA, HAT 246/13897, ημερομηνία Εγίρας 3 Ρεμπιουλάχιρ 1213 (14 Σεπτεμβρίου 1798).

29. Γ. Κόκκωνας, ό.π., σ. 71.

SUMMARY

Leonidas Moiras, *The Arrest of Rhigas according to an Ottoman Document*

Rhigas achieved the unity of revolutionary theory and practice in his projects, which combined the liberal ideas of the Enlightenment and French Revolution with radical political activism. Rhigas' commitment to the ideas of radical constitutionalism, egalitarianism, social liberation and cooperation between the Balkan people, his efforts for the diffusion of his revolutionary ideas, his writings and the impact of his visions attracted major scholarly interest. Many researchers who elaborated Rhigas' ideas present him as a "proto-martyr of the Greek War of Independence" or as a romanticized figure who envisaged the "unity of the Balkan people through the formation of a confederation". These approaches shaped by each scholar's the political background and the elaboration of the archival material about Rhigas preserved in Greek and other European languages. However, Ottoman sources are completely absent from the works written about Rhigas so far. This study presents a comparatively untapped Ottoman document concerning the arrest of Rhigas: It is a report sent to the Sublime Porte by the Ottoman ambassador to Vienna, Ibrahim Afif Efendi, in February 1798, shortly after the arrest of Rhigas and his companions. In this study I present the translation of the whole document and I comment on its content.

II. ΕΝΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ ΤΟΥ 1889
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Ένα οθωμανικό τεκμήριο με αναφορά στο πρόσωπο του Ρήγα και κυρίως στην επίδραση του έργου του είναι η έκθεση που συνέταξε τον Απρίλιο του 1889 προς τους ανωτέρους του στην Υψηλή Πύλη ο Γιουσούφ Ζιγιά πασάς, οθωμανός πρεσβευτής στο Βελιγράδι.¹ Ο Γιουσούφ Ζιγιά πασάς υπηρέτησε στο αξίωμα αυτό από τον Νοέμβριο του 1885 έως τον Δεκέμβριο του 1889 και κατά τη διάρκεια της θητείας του ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα έχοντας συχνή αλληλογραφία με το Υπουργείο Εξωτερικών της Αυτοκρατορίας.² Στην έκθεση που παρατίθεται παρακάτω, ο οθωμανός διπλωμάτης μετέφερε περιληπτικά το περιεχόμενο της διάλεξης που εκφώνησε στις 19 Μαρτίου 1889 ο πολιτικός και διευθυντής της Μεγάλης Σχολής του Βελιγραδίου (μετέπειτα Πανεπιστημίου) Σβέτομιρ Νικολάγεβιτς, στο πλαίσιο εκδήλωσης που οργανώθηκε σε αίθουσα της Σχολής με αφορμή την επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης.

Ο Νικολάγεβιτς στην ομιλία του αναφέρθηκε στο έργο και στις ιδέες του Ρήγα στην προσπάθειά του να προωθήσει τη σύμφιξη των σχέσεων μεταξύ της Σερβίας και της Ελλάδας, και να προπαγανδίσει την ιδέα της συγκρότησης μιας βαλκανικής συμμαχίας ενάντια στους Οθωμανούς. Στο άρθρο αυτό θα παραθέσω καταρχάς τη μετάφραση του οθωμανικού εγγράφου και στη συνέχεια θα προχωρήσω στον σχολιασμό του περιεχομένου του, προκειμένου να επισημάνω τις πληροφορίες και τα συμπεράσματα που μπορούμε να αντλήσουμε από αυτό το τεκμήριο. Παραθέτω τη μετάφραση του εγγράφου:

Ο διευθυντής της Γκραντ Εκόλ κ. Σβέτομιρ Νικολάγεβιτς έδωσε πριν από μερικές ημέρες στην αίθουσα του παραπάνω σχολείου μια διάλεξη σχετικά με τον Ρήγα Φεραίο, ο οποίος προκάλεσε την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης [Yunan İhtilali'ne sebebiyyet vermiş olan 'Riga Fereol]. Ο διευθυντής, αφού αναφέρθηκε περιληπτικά στα έργα του,

1. Πρώην Οθωμανικό Αρχείο της Πρωθυπουργίας στην Κωνσταντινούπολη (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) και νυν Κρατικά Αρχεία της Προεδρίας της Τουρκικής Δημοκρατίας (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri), Οθωμανικό Αρχείο (στο εξής BOA), με τον ταξινομικό αριθμό Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (στο εξής: Y.A.HUS), 225/3-2, 16 Απριλίου 1889.

2. Abidin Temizer, İbrahim Serbestoğlu, «Osmanlı – Sırp Diplomatik İlişkileri ve Belgrad Sefiri Yusuf Ziya Paşa» [«Οι οθωμανοσερβικές διπλωματικές σχέσεις και ο πρεσβευτής στο Βελιγράδι Γιουσούφ Ζιγιά πασάς»], *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2020), σ. 495-499.

είπε ότι ο Ρήγας είχε τη φιλοδοξία να προκαλέσει γενική επανάσταση με τη συμμετοχή όλων των εθνών και των φυλών που βρίσκονται στα Βαλκάνια, στην Ανατολία και στην Αίγυπτο, ανεξαρτήτως δόγματος και εθνικότητας, και να συνενώσει όλους τους λαούς υπό μια νέα κυβέρνηση, η οποία θα βασίζεται σε καινούργιους θεσμούς και σε νόμους. Αυτή η ιδέα γεννήθηκε στα τέλη του προηγούμενου αιώνα (18ου) με την ίδρυση των σχολείων των Ρωμιών. Ο Ρήγας Φεραίος γεννήθηκε στην Ελλάδα και πέθανε στο κάστρο του Βελιγραδίου, αλλά οι ιδέες του ανήκουν σε όλα τα Βαλκάνια. Ο σκοπός της διάλεξης του παραπάνω καθηγητή είναι να προωθήσει την ιδέα της σύσφιξης των σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και της Σερβίας, και να προσφέρει ένα πρότυπο, το οποίο θα οδηγήσει στη συμμαχία όλων των λαών των Βαλκανίων, οι οποίοι θα υιοθετήσουν μια νέα κοινή πατρίδα και θα ενώσουν τις δυνάμεις τους σαν ένα σώμα, προκειμένου να διώξουν τους εχθρούς τους. Για να επισχύσει το επιχείρημά του [ο διευθυντής] έφερε ένα παράδειγμα από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα: Η Ρωσία είχε υποσχεθεί στους Έλληνες και στους Σέρβους την ανεξαρτησία μετά από τη ναυμαχία στον Τσεσμέ, ωστόσο αυτή η υπόσχεση δεν τηρήθηκε. Η αυτοκράτειρα της Ρωσίας Αικατερίνη είχε σκοπό να προσαρτήσει τη Βλαχία και τη Μολδαβία και να δώσει τη δυνατότητα στην Αυστρία να καταλάβουν τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη. Η Αυστρία παρέδωσε στους Οθωμανούς τον Ρήγα που πέθανε στο κάστρο του Βελιγραδίου, ενώ ο Ρήγας δεν απηύθυνε έκκληση στην ομόδοξη Ρωσία, ούτε στη γειτονική Αυστρία, αλλά στον Ναπολέοντα. Ο διευθυντής πρότεινε στους Σέρβους την ανέγερση ενός μνημείου στο μέρος που πέθανε ο Ρήγας, το οποίο θα αποτελεί ανάμνηση του γεγονότος στους επισκέπτες και θα τους παρακινεί να εργαστούν με ζήλο, ώστε να επιτύχουν την ιδέα της συναδέλφωσης όλων των βαλκανικών λαών. Τέλος, πρόσθεσε ότι προτίθεται να συγγράψει και να καταθέσει στους Σέρβους πολιτικούς μια πραγματεία, προκειμένου να αναδείξει την αναγκαιότητα της συγκρότησης μιας βαλκανικής συμμαχίας.

Η διάλεξη του Νικολάγεβιτς η οποία είχε τον τίτλο «Ο Ρήγας Φεραίος, Έλληνας πατριώτης και ποιητής» (*Riga iz Fere, Grk patriota i pesnik*), δημοσιεύτηκε το ίδιο έτος στο ιστορικολογοτεχνικό περιοδικό *Πατρίδα* (*Otadžbina*, τ. 22, σ. 104-122). Το σύντομο δημοσίευμα του Νικολάγεβιτς αποτελεί την πρώτη μονογραφία στα σερβικά σχετικά με τον βίο και τη δράση του θεσσαλού επαναστάτη.³

3. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, εισαγωγικό σημείωμα Ιωάννης

Τη διάλεξη του σέρβου ιστορικού την παρακολούθησαν αρκετοί ακαδημαϊκοί και πολιτικοί, μεταξύ των οποίων και ο έλληνας πρεσβευτής στο Βελιγράδι Ιωάννης Μουσικός, ο οποίος έσπευσε στις 23 Μαρτίου του ίδιου έτους να γνωστοποιήσει στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας το περιεχόμενο της διάλεξης. Ο έλληνας διπλωμάτης έδωσε έμφαση στην πρόταση του Νικολάγεβιτς σχετικά με την ανέγερση μνημείου του Ρήγα στη σερβική πρωτεύουσα, στο σημείο που θανατώθηκε, και μάλιστα επισήμανε στον σέρβο ιστορικό ότι η ελληνική πλευρά ήταν έτοιμη να συνδράμει την προσπάθεια «είτε εις χρήμα είτε εις μάρμαρον».⁴

Ο Νικολάγεβιτς ήταν θιασώτης της σύσφιξης των σχέσεων με την Ελλάδα και ήδη το 1888 είχε στείλει επιστολή στην ελληνική κυβέρνηση προτείνοντας τη συνεργασία των δύο χωρών, προκειμένου να προχωρήσουν από κοινού στον καθορισμό συνοριακής γραμμής μεταξύ των δύο χωρών στην περιοχή της Μακεδονίας.⁵ Στο σημείο αυτό, βέβαια, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι κινητήρια δύναμη πίσω από αυτήν την ενέργεια του Νικολάγεβιτς, ήταν τα αντιβουλγαρικά αισθήματα που έτρεφε ο ίδιος και ένα σημαντικό μέρος των σέρβων εθνικιστών, ύστερα από την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας στη Βουλγαρία (1885), την αύξηση της βουλγαρικής δραστηριότητας στη Μακεδονία και την ήττα των Σέρβων στον πόλεμο ενάντια στη Βουλγαρία (1886), ο οποίος έληξε χάρη στη μεσολάβηση της Αυστροουγγαρίας.⁶

Ο σέρβος ακαδημαϊκός είχε και μία ακόμα ιδιότητα: ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη της εθνικιστικής οργάνωσης «Εταιρεία του Αγίου Σάββα» («Društvo Sveti Sava»), η οποία είχε θέσει ως προτεραιότητα την ανάσχεση της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Μακεδονία και την «προάσπιση των συμφερόντων» των σερβικής καταγωγής πληθυσμών που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αλλού. Ο Νικολάγεβιτς, στην προσπάθειά του να προωθήσει την ελληνοσερβική συμμαχία, επιχείρησε να εμπνεύσει το όραμα της δημιουργίας μιας βαλκανικής ομοσπονδίας, στο πρότυπο των ιδεών του Ρήγα, ο οποίος είχε «εγγραφεί» στο πάνθεον των ηρώων του «αντιτουρκικού αγώνα» τόσο στην Ελλάδα, ως ο πρω-

Παπαδριανός, μτφρ. Πασχάλινα Σπυρούδη, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Αθήνα 2000, σ. 10.

4. Στο ίδιο, σ. 12-13.

5. Slobodan G. Markovich, «History of Hellenic – Serbian (Yugoslav) Alliances form Karageorge to the Balkan Pact 1817-1954», *Balkanica* 51 (2020), σ. 154-155.

6. Ζωρζ Καστελλάν, *Ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ος αι.)*, μτφρ. Βασιλική Αλιφέρη, Αθήνα, Γκοβόστης, 1991, σ. 452.

τομάρτυρας της Επανάστασης, όσο και στη Σερβία, ως οραματιστής της παμβαλκανικής συνεργασίας και της αποτίναξης του «τουρκικού ζυγού».⁷

Η σερβική και η ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή που αφορά στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, επηρεάστηκε σημαντικά από τα στρατιωτικά γεγονότα και τις πολιτικές εξελίξεις, ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα και έπειτα. Οι εξελίξεις αυτές καλλιέργησαν την αντίληψη της «ελληνοσερβικής φιλίας και συνεργασίας». Αναζητήθηκαν έτσι στη σχετική ιστοριογραφική παραγωγή οι καταστάσεις και τα πρόσωπα που θα πρόβαλλαν και θα ενίσχυαν την ιδέα της ελληνοσερβικής φιλίας.⁸ Σε αυτό το πλαίσιο η επιλογή του Νικολάγεβιτς να αναδειξει το έργο και τις ιδέες του Ρήγα είναι απόλυτα κατανοητή.

Οι Οθωμανοί από την πλευρά τους παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στη σερβική πρωτεύουσα και κατέγραφαν τις κινήσεις των σέρβων εθνικιστών, από τη στιγμή που αυτές υπονόμευαν την καθεστηκυία τάξη στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Η Εταιρεία του Αγίου Σάββα εκπαιδευε δάσκαλους, τύπωνε βιβλία και οργάνωνε προπαγανδιστικές δραστηριότητες στη Μακεδονία. Σε αντίθεση με τη θεώρηση του Λ. Σταυριανού, ο οποίος υποστηρίζει ότι «οι Τούρκοι είδαν θετικά την εμφάνιση [της προπαγάνδας] των Σέρβων στη Μακεδονία», ως αντίβαρο στην αυξανόμενη δραστηριότητα των Βουλγάρων,⁹ τα τεκμήρια που φυλάσσονται στα οθωμανικά αρχεία μας δίνουν μια εντελώς διαφορετική εικόνα: οι αξιωματούχοι της Πύλης χαρακτήριζαν τις ενέργειες της Εταιρείας «συνωμοτικές»¹⁰ και ανησυχούσαν για τη γενικότερη δράση της στον μακεδονικό χώρο και για την προσπάθεια συγκρότησης μιας «συμμαχίας» των βαλκανικών λαών με στόχο την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας στην ευρύτερη περιοχή.¹¹

Οι απόψεις του Νικολάγεβιτς σχετικά με το βαλκανικό όραμα του Ρήγα για τη συνεργασία των βαλκανικών λαών είχαν διατυπωθεί από τα μέσα του

7. Jasmina Tomašević, «Σερβοελληνικές σχέσεις από τους απελευθερωτικούς αγώνες μέχρι τον Παγκόσμιο Πόλεμο: Πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα», *Σύμμεικτα Βαλκανικά* 20 (2021), σ. 119-120.

8. Ανδρέας Λυμπεράτος, «Αποσιωπημένες αντιθέσεις: Ο Μίλος Οβρένοβιτς και το 1821 στη σερβική γραμματεία», ο ίδιος (επιμ.), *Βαλκανικές αναγνώσεις του 1821*, Αθήνα, Μέλισσα, 2021, σ. 55.

9. L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Νέα Υόρκη, Holt McDougal, 1958, σ. 520.

10. BOA, με τον ταξινόμικό αριθμό Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evraki (στο εξής: HR. SYS), 1493/22, 2 Σεπτεμβρίου 1890.

11. BOA, HR. SYS, 1420/42, 8 Ιουνίου 1891.

19ου αιώνα τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες περιοχές της χερσονήσου του Αίμου. Παράλληλα με την ανάδυση των ανταγωνιστικών εθνικισμών των βαλκανικών κρατών αναπτύχθηκε, υπό την επίδραση της ιταλικής ενοποίησης, η ιδέα της συμμαχίας και της ομοσπονδοποίησης των χριστιανικών λαών που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία. Το 1860 ο σέρβος πολιτικός Μιχαήλο Πόλιτ-Ντέσαντσιτς κατάρτισε ένα σχέδιο συνομοσπονδίας των «φυσικών κληρονόμων» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις ευρωπαϊκές της κτήσεις με τη συμμετοχή Ελλήνων, Ρουμάνων και Σλάβων.¹²

Στην Ελλάδα η ιδέα αυτή συμπυκνωνόταν στο σύνθημα «Η Ανατολή διά της Ανατολής». Αυτό προϋπέθετε ότι τα βαλκανικά κράτη θα παραιτούνταν από την αξίωση της κυριαρχίας ενός λαού πάνω στους άλλους και θα αναγνώριζαν τα εθνικά δικαιώματα του καθενός. Επιπλέον, το παραπάνω σύνθημα σήμαινε ότι η χειραφέτηση των χριστιανικών λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν θα έπρεπε να αποτελέσει καρπό των παρεμβάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά όφειλε να προέλθει από τη δράση των ίδιων των βαλκανικών λαών.¹³

Τα επόμενα χρόνια οι σχετικές ζυμώσεις πύκνωσαν και το 1865 ιδρύθηκε η «Δημοκρατική Ανατολική Ομοσπονδία», μια οργάνωση με μέλη στην Αθήνα, στο Βελιγράδι, στο Βουκουρέστι, στη Σόφια και στην Κωνσταντινούπολη. Η οργάνωση είχε στόχο τη συγκρότηση μιας βαλκανικής ομοσπονδίας με δημοκρατικό πολίτευμα, η οποία θα βασιζόταν στην αρχή της ισότητας όλων των βαλκανικών λαών.¹⁴ Αντίστοιχες πρωτοβουλίες αναπτύχθηκαν και στους κόλπους των βούλγαρων εθνικιστών,¹⁵ ενώ, όσον αφορά στην περίπτωση της Ελλάδας, η ιδέα της παμβαλκανικής συνεργασίας απέκτησε ιδιαίτερη δημοφιλία κατά τη διάρκεια της Ανατολικής

12. Αντώνης Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα, 1859-1862*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1985, σ. 71.

13. Στο ίδιο, σ. 126.

14. Loukianos Hassiotis, «The ideal of Balkan Unity from a European Perspective (1789-1945)», *Balkanica* 41 (2010), σ. 215. Για μια σφαιρικήtere επισκόπηση του ζητήματος βλ. Λουκιανός Χασιώτης, *Ανατολική Ομοσπονδία. Δύο ελληνικές φεντεραλιστικές κινήσεις του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2001· L. S. Stavrianos, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, Smith College Studies in History 27, Department of History of Smith College, Northampton, Mass. 1944.

15. Ελεωνόρα Ναξίδου, «Ο βουλγαρικός επαναστατισμός του 19ου αιώνα ως όχημα για την πολιτική απελευθέρωση του έθνους: οι ευρωπαϊκές του διαστάσεις και οι πολεμικές του εκδοχές», Δημήτρης Σταματόπουλος (επιμ.), *Πόλεμος και επανάσταση στα οθωμανικά Βαλκάνια (18ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2019, σ. 211-236.

Κρίσης των ετών 1875-1878. Ένας από τους θερμότερους υπέρμαχους αυτής της ιδέας και υποστηρικτής της ρωσικής πολιτικής στα Βαλκάνια ήταν ο στρατηγός –και στη συνέχεια βουλευτής– Λεωνίδας Βούλγαρης.¹⁶ Η δράση του Βούλγαρη, μάλιστα, είχε απασχολήσει τις οθωμανικές Αρχές, οι οποίες γνώριζαν ότι ο πρώην αξιωματικός του ελληνικού στρατού (ο Βούλγαρης) κυκλοφορούσε ινκόγκνιτο (tebdil-i kıyafet) στο χωριό Τούζλα στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης και ξεσήκωνε τους ρωμιούς υπηκόους σε πόλεμο ενάντια στο Υψηλό Κράτος, ενώ σε ορισμένες περιοχές αγόραζε γη, προκειμένου να κατασκευαστούν «μοναστήρια», τα οποία θα λειτουργούσαν «υπό τις εντολές της Ρωσίας».¹⁷

Υπό αυτές τις συνθήκες ήταν απόλυτα λογικό για τον οθωμανό πρεσβευτή στο Βελιγράδι Γιουσούφ Ζιγιά πασά να παρακολουθεί τις ενέργειες του Νικολάγεβιτς και ενδεχομένως και των υπόλοιπων μελών της Εταιρείας του Αγίου Σάββα. Δυστυχώς το οθωμανικό τεκμήριο δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό αναφορικά με το αν ο οθωμανός διπλωμάτης παρευρέθηκε ο ίδιος στην επετειακή εκδήλωση ή αν έλαβε γνώση για το περιεχόμενο της ομιλίας του Νικολάγεβιτς από κάποιον πληροφοριοδότη. Σε κάθε περίπτωση ο Γιουσούφ πασάς φαίνεται ενημερωμένος σχετικά με το έργο και τις ιδέες του Ρήγα, παρόλο που η οθωμανική ιστοριογραφία δεν είχε ασχοληθεί με την περίπτωση του.

Ο οθωμανός διπλωμάτης αναφέρεται εύστοχα στις τεχνικές με τις οποίες ο Νικολάγεβιτς επιχειρήσε να ενισχύσει τα επιχειρήματά του: ιδεολογικοποιημένη χρήση της ιστορίας, προκειμένου οι βαλκανικοί λαοί να στηριχθούν στις δικές τους δυνάμεις και να μην περιμένουν την «απελευθέρωση» από την Αυστροουγγαρία και τη Ρωσία, ανέγερση μνημείου του Ρήγα στο Βελιγράδι, ως ένα είδος «μνημονικής πρακτικής»,¹⁸ και συγγραφή μελέτης αφιερωμένης στο έργο του θεσσαλού επαναστάτη με στόχο την εγγάραξη αξιών και κανόνων συμπεριφοράς.

Από το παραπάνω οθωμανικό τεκμήριο προκύπτει ότι οι οθωμανικές Αρχές ανησυχούσαν για την «επιζήμια επίδραση» της απήχησης των ιδεών του, εφόσον αυτές μπορούσαν να εμπνεύσουν και να συσπειρώσουν τους βαλκανικούς λαούς εναντίον της Αυτοκρατορίας προκαλώντας έναν νέο ακρωτηριασμό του οθωμανικού κράτους. Ωστόσο, σε αντίθεση με την

16. Ζαχαρίας Ν. Τσιριπανλής, «Οι Έλληνες και η Επανάσταση του 1875 στη Βοσνία και στην Ερζεγοβίνη», *Μακεδονικά* 15/1 (1975), σ. 7-8.

17. BOA, με τον ταξινομητικό αριθμό Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.AZJ) 6/30, 20 Δεκεμβρίου 1882.

18. Χριστίνα Κουλούρη, *Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα, 1821-1930*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2020, σ. 31.

ελληνική και γενικότερα τη βαλκανική ιστοριογραφική παραγωγή, οι οθωμανοί διανοούμενοι δεν μελέτησαν την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα ούτε επεξεργάστηκαν σε βάθος τις ιδέες και την απήχηση που είχε το τραγικό τέλος και τα οράματα του θεσσαλού επαναστάτη στη συλλογική συνείδηση των βαλκανικών λαών.

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι πολλές από τις ιδέες που είχε διατυπώσει ο Βελεστινλής, εμφανίστηκαν στα γραπτά των Νέων Οθωμανών και των Νεότουρκων στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Οι διανοούμενοι αυτοί αντιδρούσαν στον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης του σουλτάνου, ζητούσαν τη θέσπιση συντάγματος, την εισαγωγή φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων και την επίτευξη της ισότητας μεταξύ των οθωμανών υπηκόων όλων των μιλλετιών, προκειμένου να ενισχυθούν οι δεσμοί αφοσίωσης στην κοινή οθωμανική πατρίδα.¹⁹

Φυσικά η διατύπωση των παραπάνω αιτημάτων δεν υπήρξε αποτέλεσμα της μελέτης των έργων του Ρήγα αλλά καρπός της σταδιακής εισροής των φιλελεύθερων ευρωπαϊκών ιδεών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, μέσα από διάφορους αγωγούς. Άλλωστε, ο Ρήγας δεν θα μπορούσε να αποτελέσει πρότυπο για τους οθωμανούς διανοούμενους, από τη στιγμή που περιγραφόταν στις εθνικιστικές ιστοριογραφίες των βαλκανικών χωρών ως πρωτεργάτης της αποτίναξης της οθωμανικής κυριαρχίας. Επιπλέον, ο ίδιος προέβλεπε τα ελληνικά ως επίσημη γλώσσα και τον χριστιανισμό ως επικρατούσα θρησκεία της ομοσπονδίας που οραματιζόταν, προϋποθέσεις που ήταν ασύμβατες με την ιδεολογία των Νέων Οθωμανών και των Νεότουρκων.

Από την άλλη πλευρά, κοινή συνισταμένη στα κηρύγματα του Ρήγα και στις απόψεις μουσουλμάνων αντιπολιτευόμενων στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν η εναντίωση εναντίον του «τύραννου-σουλτάνου»,²⁰ η ανασυγκρότηση της κοινωνίας με βάση το πνεύμα των νόμων, η θεμελίωση των ατομικών δικαιωμάτων και η επίτευξη της ισότητας. Από αυτήν την άποψη, οι ιδέες του Ρήγα υπήρξαν πρωτοπόρες όχι μόνο σε βαλκανικό αλλά σε ένα ευρύτερο, οθωμανικό πλαίσιο, καθώς έθεσε ζητήματα που απασχόλησαν τους μουσουλμάνους διανοούμενους της Αυτοκρατορίας αρκετά χρόνια μετά από τον θάνατό του.

19. Erik J. Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, μφρ. Βαγγέλης Κεχριώτης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004.

20. Özgür Türesay, «Political Victims of the Old Regime under the Young Turk Regime», Noemy Levy-Aksu, Francois Georgeon (επιμ.), *The Young Turk Revolution and the Ottoman Empire. The Aftermath of 1908*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη, I. B. Tauris, 2017, σ. 67-75.

SUMMARY

Leonidas Moiras, *An Ottoman Document about the Impact of Rhigas' Ideas*

In April 1889 Yusuf Ziya Pasha, the Ottoman ambassador in Belgrade, sent a report to the Ottoman Ministry of Foreign Affairs. In his report the Ottoman ambassador summarized the contents of a lecture given on March 19, 1889, by the academic, politician and director of the Belgrade Grand School (later University), Svetomir Nikolayevich. The lecture was held at the Belgrade Grand School on the occasion of the anniversary of the Greek Revolution. In his speech, Nikolayevic referred to the personality and the radical ideas of Rhigas, emphasizing his efforts to promote closer relations between Serbia, Greece, and the other Balkan people and to propagate the idea of forming a Balkan alliance against the Ottoman Empire. In this study I provide the translation of the Ottoman document and I comment on its content in order to highlight the information and the conclusions that can be drawn from this document in regard with the Ottoman perceptions of Balkan nationalisms.

